

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГРИНЬ НАЗАРІЙ РОМАНОВИЧ

Допускається до захисту:
Завідувач кафедри психології,
д.економ. н., к.психол.н., професор
В.А. Оверчук
«__» _____ 2024__р.

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОЇ КРИЗИ**

Спеціальність 053 Психологія

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:
Сидоренко Ж. В., доцент кафедри
психології, к. психол. наук

Оцінка: __ / __ / __

Голова ЕК: _____

Вінниця - 2024

АНОТАЦІЯ

Гринь Н.Р. Соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи. Спеціальність 053 «Психологія», спеціалізація «Соціальні та поведінкові науки». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У кваліфікаційній (бакалаврській) роботі досліджено соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи. Показано теоретично-методологічний аналіз девіантної поведінки, її особливості в умовах воєнної кризи та емпіричне дослідження проявів такої поведінки. Встановлено зв'язок між різним проявами та причинами девіантної поведінки. Умови воєнної кризи можуть загострювати подібні і суміжні прояви.

Ключові слова: поведінка, девіантна поведінка, адиктивна поведінка, воєнна криза, підлітки, соціально-психологічні детермінанти.

68 с., 13 табл., 4 рис., 3 дод., 44 джерел.

ABSTRACT

Hryn N.R. Socio-psychological determinants of deviant behavior of teenagers in the conditions of a military crisis. Specialty 053 "Psychology", specialization "Social and behavioral sciences". Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

In the qualifying (bachelor's) work, the socio-psychological determinants of deviant behavior of teenagers in the conditions of a military crisis were investigated. The theoretical and methodological analysis of deviant behavior, its features in the conditions of a military crisis, and an empirical study of the manifestations of such behavior are shown. The connection between various manifestations and causes of deviant behavior has been established. The conditions of a military crisis can exacerbate similar and related manifestations.

Key words: behavior, deviant behavior, addictive behavior, war crisis, teenagers, socio-psychological determinants.

68 p., table 13., fig 4., addition 4., sources 44.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	10
1.1 Розуміння девіантної поведінки підлітків з точки зору класичних психологічних теорій.....	10
1.2 Соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки підлітків.....	13
1.3 Вплив воєнної кризи на виникнення девіантної поведінки підлітків.....	16
1.4 Особливості прояву девіантної поведінки підлітків.....	18
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ.....	21
2.1 Обґрунтування програми дослідження та опис вибірки.....	21
2.2 Опис методик дослідження.....	22
Висновки до другого розділу.....	24
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ.....	26
3.1 Аналіз та інтерпретація дослідження.....	26
3.2 Аналіз соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків.....	40
3.3 Вплив воєнної кризи на соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки підлітків.....	43
3.4 Практичні рекомендації, щодо профілактики девіантної поведінки та роботи з нею.....	44
Висновки до третього розділу.....	45
ВИСНОВКИ.....	47

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Сучасний світ зіткнувся з беспрецедентними викликами, пов'язаними з масштабними військовими конфліктами, терористичними загрозами та іншими екстремальними ситуаціями. Війна в Україні, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, стала трагедією для мільйонів людей, особливо для дітей та підлітків.

Війна руйнує звичний уклад життя, позбавляє людей почуття безпеки, стає джерелом численних стресових факторів, які негативно впливають на психічний стан людей, особливо дітей та підлітків. Ці фактори можуть призвести до зростання рівня девіантної поведінки, такої як злочинність, вживання психоактивних речовин, агресія та самогубства.

Підлітковий вік - це складний і відповідальний період життя людини, який характеризується бурхливим розвитком особистості, пошуком себе та свого місця в світі. В цей час підлітки особливо вразливі до негативних впливів зовнішнього середовища. Проблема девіантної поведінки підлітків є предметом дослідження багатьох науковців. Існує багато теорій, які пояснюють причини та механізми девіантної поведінки.

Класичні психологи, такі як З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Е. Еріксон, Ж. Піаже та Л. Виготський, зробили значний внесок у розуміння девіантної поведінки підлітків.

З. Фрейд стверджував [35], що девіантна поведінка може бути викликана несвідомими конфліктами та комплексами, що сягають корінням у дитинство. Він підкреслив важливість раннього досвіду та впливу батьків на формування особистості дитини, а також роль захисних механізмів у подоланні тривоги та стресу. К. Юнг [37] розширив теорію З. Фрейда, додавши концепцію колективного несвідомого, де архетипи, універсальні моделі поведінки та мислення, що передаються з покоління в покоління, можуть впливати на девіантну поведінку. Він досліджував роль ініціації та ритуалів у переході від дитинства до дорослого життя. А. Адлер [25] підкреслив прагнення до влади та

відчуття самоцінності, вважаючи, що девіантна поведінка може бути спробою компенсувати почуття неповноцінності. Він досліджував роль соціальних груп та взаємодій у формуванні особистості. Е. Еріксон [34] розробив теорію психосоціального розвитку з вісьмома стадіями, кожна з яких має свою кризу, яку необхідно вирішити для успішного переходу до наступної. Він досліджував роль ідентичності та морального розвитку у підлітковому віці. Л. Виготський досліджував соціальний та культурний контекст розвитку дітей, вважаючи, що розвиток опосередковується взаємодією з дорослими та іншими дітьми. Його робота має важливе значення для розуміння того, як соціальні та культурні фактори впливають на девіантну поведінку підлітків.

Розглядаючи сучасні дослідження, можна звернути увагу на роботи С. Лакен [29] та її нейрокогнітивну теорію, де вона стверджує, що девіантна поведінка може бути пов'язана з аномаліями у функціонуванні лобової частки мозку, яка відповідає за планування, самоконтроль та емоційне регулювання. С. Лакен також досліджує вплив інших факторів, таких як генетика, середовище та травми, на девіантну поведінку підлітків.

Варті уваги й дослідження Д. Басса [30] і його еволюційна теорія, де він стверджує, що деякі форми девіантної поведінки, такі як ризикова поведінка або агресія, можуть мати еволюційну основу. Він стверджує, що такі поведінки могли бути корисними для наших предків, наприклад, допомагаючи їм отримувати ресурси або уникати хижаків. Або, що агресія може бути адаптивною поведінкою, яка допомагає людям конкурувати за ресурси або захищати себе від шкоди.

Війна, як екстремальна ситуація, може стати каталізатором девіантної поведінки підлітків, посилюючи вже існуючі проблеми та створюючи нові.

Вивчення соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи є надзвичайно актуальним завданням, яке може допомогти:

1. Зрозуміти причини та механізми девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи.

2. Розробити ефективні методи профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків.
3. Надати психолого-педагогічну підтримку підліткам, які опинилися в складних життєвих обставинах.
4. Зменшити негативні наслідки війни для психічного та соціального здоров'я підлітків.

Мета та завдання дослідження:

Метою роботи є дослідження впливу соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи.

Для досягнення поставленої мети будуть вирішені наступні завдання:

1. Теоретично розглянути поняття девіантної поведінки та соціально-психологічні фактори, що впливають на девіантну поведінку підлітків.
2. Розробити діагностичний інструментарій для дослідження особливостей девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи.
3. Емпірично дослідити особливості девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи.
4. Розробити рекомендації щодо профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи.

Об'єкт та предмет дослідження:

Об'єктом дослідження є девіантна поведінка підлітків.

Предметом дослідження є соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки підлітків.

Гіпотеза дослідження: В умовах воєнної кризи девіантна поведінка підлітків може зростати через комплексний вплив соціально-психологічних факторів.

Методологія дослідження:

Для досягнення мети та завдань дослідження буде використано комплекс методів дослідження:

1. Теоретичний аналіз літератури дозволить вивчити існуючі підходи до розуміння девіантної поведінки підлітків та впливу воєнних дій на психічний стан людини.
2. Емпіричне дослідження включатиме: Опитування підлітків за допомогою стандартизованих методик для виявлення рівня девіантності та його зв'язку з переживанням воєнної кризи. Використано наступний методологічний інструментарій: «Методика вивчення схильності особи до девіантної поведінки А. Басса та А. Даркі», «Діагностика ворожості (Кука-Медлей)» та методика «СОП (схильність до відхилень поведінки) (А.Н. Орел)»

Очікувані результати дослідження

В результаті проведеного дослідження очікується:

- Визначити ключові соціально-психологічні фактори, що впливають на девіантну поведінку підлітків в умовах воєнної кризи.
- Розробити рекомендації щодо профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи, які можуть бути корисними для психологів, педагогів, соціальних працівників та батьків.
- Збагатити існуючі знання щодо впливу воєнних дій на психічний стан та поведінку підлітків.

Практична значущість дослідження

Результати даного дослідження можуть бути корисними для:

- Розробки програм психолого-педагогічної підтримки підлітків, які опинилися в складних життєвих обставинах, пов'язаних з воєнною кризою.

- Підвищення кваліфікації психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців, які працюють з підлітками.
- Інформування батьків та громадськості щодо особливостей девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи та методів її корекції.
- Обґрунтування необхідності створення спеціальних реабілітаційних центрів та програм для підлітків, які постраждали від воєнних дій.
- Розвитку державної політики щодо захисту прав дітей та підлітків під час воєн та інших екстремальних ситуацій.

Дослідження соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи є актуальним та соціально значущим завданням. Результати цього дослідження можуть допомогти краще зрозуміти, як війна впливає на підлітків, та розробити ефективні програми підтримки, які допоможуть їм подолати складні життєві обставини та стати на шлях здорового розвитку програм психолого-педагогічної підтримки підлітків.

Апробація результатів дослідження: здійснювалась шляхом публікації основних положень, висновків та результатів дослідження на II Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, нові концепції та перспективи» та III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєдіяльності».

Структура бакалаврської роботи: складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 44 найменувань, 3 додатків. Загальний обсяг роботи 68 сторінок, містить 4 рисунки та 13 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Розуміння девіантної поведінки підлітків з точки зору класичних психологічних теорій.

Підлітки виявляють девіантну поведінку з різних психологічних причин. Низька самооцінка може призвести до демонстративної поведінки, або викликати стійке прагнення до визнання від ровесників. Невміння регулювати емоції може призвести до вибухів агресії в конфліктних ситуаціях, а психічні розлади можуть спонукати підлітка вживати алкоголь або наркотики. Агресивність може проявитися в формі фізичного чи вербального насильства, а адиктивна поведінка може призвести до негативних наслідків. Залучення до групової девіантної поведінки, порушення моральних переконань, ворожість, цинізм, саморуйнування та схильність до образи і заздрості - це також фактори, що можуть визначати девіантну поведінку підлітків.

Розуміння причин девіантної поведінки підлітків потребує звернення до класичних психологічних теорій та сучасних досліджень.

Дослідженню різних аспектів девіантної поведінки, чинників її виникнення присвячені праці вітчизняних науковців, таких як: О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Г. Кеплан, В. Оржеховська, Н. Перешейна, В. Співак, С. Харченко, М. Фіцула та ін.

Спершу пропонуємо звернутись до класичних теорій. Причини девіантної поведінки підлітків намагається описати *психоаналітична теорія З. Фрейда* [35]: низька самооцінка та невпевненість у собі можуть бути пов'язані з несвідомими конфліктами та комплексами, що сягають корінням у дитинство. Також, можемо звернути увагу, як проблему описує *гуманістична теорія К. Роджерса* [41]: девіантна поведінка може бути результатом незадоволених потреб в самоповазі та самоактуалізації.

Когнітивно-поведінкова теорія описує, що девіантна поведінка може підтримуватися дисфункціональними схемами мислення та поведінковими патернами, які роблять підлітка більш вразливим до негативних емоцій. Підлітки, які схильні до імпульсивності, не вміють контролювати свої емоції та дії – частіше схильні до агресії, асоціальних вчинків, вживання психоактивних речовин.

Теорія соціального навчання А. Бандури [27] трактує, що девіантна поведінка може засвоюватися через спостереження та імітацію поведінки інших людей, особливо авторитетних. *Соціально-психологічна теорія Е. Еріксона* [34] ж пояснює, що девіантна поведінка може бути пов'язана з кризою ідентичності, яка виникає у підлітковому віці, адже підліток шукає себе, своє місце в світі та прагне самоствердження.

Психологічні особливості сімейного виховання:

Сімейне виховання відіграє ключову роль у формуванні особистості підлітка та його схильності до девіантної поведінки. Авторитарний стиль виховання, де панують жорсткі правила, покарання та пригнічення емоцій, може призводити до протесту з боку підлітка та виражатися у девіантній поведінці [3]. Це може відбуватися через внутрішній конфлікт, адже підліток відчуває гнів, образу та бажання протистояти батьківському авторитету. Такий протест може проявлятися через асоціальну поведінку, агресію або прагнення до незалежності, яке виходить за рамки соціальних норм.

З іншого боку, попустительський стиль виховання, де відсутні чіткі правила та контроль з боку батьків, може сприяти формуванню у підлітка безвідповідальності, байдужості до норм та правил поведінки. Це може бути обумовлено слабкою саморегуляцією, адже підліток не звик до обмежень та самоконтролю, що робить його більш вразливим до імпульсивної поведінки та наслідування негативних впливів.

Важливим фактором є також емоційна атмосфера в сім'ї. Конфліктні стосунки з батьками, сварки, непорозуміння, відчуття емоційної холодності та відсутність підтримки можуть штовхати підлітка до пошуку емоційного тепла та прийняття у негативних групах.

Дефіцит емоційної підтримки, любові та уваги з боку батьків може призводити до почуття самотності, відчуття непотрібності, емоційного голоду, що штовхає підлітка до пошуку прийняття та визнання у групах з девіантною поведінкою [9]. Це може бути обумовлено низькою самооцінкою та невпевненістю в собі, адже відсутність батьківської любові та підтримки підриває впевненість у собі, робить його більш схильним до депресивних станів та пошуку визнання за будь-яку ціну, навіть якщо це призводить до девіантної поведінки.

Також, порушення прихильності, коли підліток не відчуває безпечної емоційної прихильності до батьків, може змушувати його шукати її в інших людях, навіть якщо їхня поведінка є девіантною.

Таким чином, стиль сімейного виховання та емоційна атмосфера в сім'ї суттєво впливають на психологічний стан підлітку та його схильність до девіантної поведінки [22].

Індивідуально-психологічні особливості:

Дослідження показують [36], що підлітки з низькою самооцінкою та невпевненістю у собі частіше схильні до девіантної поведінки, адже вони шукають способи самоствердження, визнання та прийняття з боку інших людей. Наприклад, підліток може вживати психоактивні речовини, щоб здаватися "крутим" та "дорослим" у колі однолітків, або вдаватися до агресивної поведінки, щоб приховати свої внутрішні комплекси та невпевненість.

Підлітки, які відчувають тривогу, страхи, емоційну нестійкість, частіше схильні до ризикованої поведінки, вживання психоактивних речовин, агресії, адже вони шукають способів впоратися з емоційним дискомфортом та тривогою [8].

1.2. Соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки підлітків.

На формування девіантної поведінки підлітків суттєво впливають не лише психологічні, але й соціальні фактори. Розуміння цих факторів є ключовим для

розробки ефективних програм профілактики та допомоги підліткам, які схильні до девіантної поведінки.

Одним із найважливіших соціальних факторів є *вплив однолітків* [40]. Прагнення належності до групи, потреба у визнанні та прийнятті з боку однолітків можуть спонукати підлітка до наслідування норм та поведінки групи, навіть якщо вона є девіантною. Це може проявлятися у вживанні психоактивних речовин, агресивній поведінці, крадіжках, вандалізмі, ранніх сексуальних зв'язках та інших деструктивних діях.

З класичних праць слід звернути увагу на опис проблеми *соціально-психологічною теорією Е. Еріксона* [34], яка пояснює, що девіантна поведінка може бути пов'язана з кризою ідентичності, яка виникає у підлітковому віці. Вплив однолітків може посилювати цю кризу, штовхаючи підлітка до прийняття девіантних норм та цінностей, щоб відчувати себе частиною групи. Також у канві соціального впливу однолітків ми можемо оперувати *теорією соціального навчання А. Бандури* [27], яка трактує, що девіантна поведінка може засвоюватися через спостереження та імітацію поведінки інших людей, особливо авторитетних. Однолітки, які схильні до девіантної поведінки, стають для підлітка моделями для наслідування.

Дослідження показують, що підлітки, які проводять більше часу з однолітками, які схильні до девіантної поведінки, частіше самі починають вживати психоактивні речовини, вчиняти асоціальні вчинки, агресивно поводитися [1].

Іншим важливим фактором є вплив ЗМІ та Інтернету. Пропаганда насильства, жорстокості, вживання психоактивних речовин, сексуальної розбещеності, що часто зустрічається у ЗМІ та Інтернеті, може формувати у підлітків девіантну картину світу, де така поведінка здається нормою, а її негативні наслідки замовчуються або ігноруються. Вплив ЗМІ та Інтернету може бути посилений *теорією культивування Н.Г. Малца* [38], яка стверджує, що ЗМІ, зокрема телебачення, можуть формувати у людей уявлення про світ, які відповідають медіаконтенту. Чим більше часу люди проводять перед екранами, тим більше вони схильні сприймати інформацію з ЗМІ як реальність.

Важливо зазначити, що соціальні фактори не діють ізольовано, а взаємопов'язані з психологічними факторами [12]. Наприклад, бідність може призводити до низької самооцінки та невпевненості в собі у підлітка, що робить його більш схильним до впливу девіантних груп. Розвиваючи тему соціальних детермінант, варто звернути увагу й на такі соціально-економічні фактори: бідність, безробіття, соціальна нерівність можуть негативно впливати на емоційний стан підлітка, його самооцінку та ціннісні орієнтири. Це може штовхати його до девіантної поведінки як способу впоратися з проблемами або протесту проти несправедливості. Наприклад, підліток з бідної сім'ї може вдаватися до крадіжок, щоб отримати те, чого він не може собі дозволити, або вступити до банди, щоб знайти відчуття захисту та приналежності.

Вплив воєнної кризи та пов'язані з нею події (втрата близьких, переміщення, евакуація, соціальна та економічна нестабільність) можуть суттєво впливати на психологічний стан підлітків та посилювати схильність до девіантної поведінки. Наприклад, підліток, який втратив під час війни близьких людей, може вдаватися до самопошкодження або вживання психоактивних речовин, щоб впоратися з емоційним болем.

Певні субкультури, які пропагують девіантну поведінку можуть здаватися підліткам привабливими та бунтарськими, що може спонукати їх до наслідування норм та цінностей цих субкультур [1]. Наприклад, підліток може почати одягатися у відповідному стилі, слухати певну музику та перейняти манеру поведінки, яка асоціюється з певною субкультурою, навіть якщо вона пов'язана з вживанням алкоголю, наркотиків чи агресивною поведінкою.

Також, є кілька цікавих сучасних досліджень, які буде корисно підмітити. Наприклад, дослідження *М.С. Шулер, Дж.С. Такер, Е.Р. Педерсен та Е.Дж. Д'Аміко «Вплив сприйняття вживання психоактивних речовин однолітками та членами сім'ї на вживання алкоголю, сигарет та марихуани підлітками у середній та старшій школі» (2019) [43]* показало, що підлітки, які мають друзів-споживачів психоактивних речовин, частіше самі починають їх вживати, навіть якщо у них немає інших факторів ризику. Це свідчить про те, що вплив

однолітків може бути потужним фактором, який сприяє вживанню психоактивних речовин підлітками.

Або ж дослідження *С. Сіранки та В. ван ден Боса «Ризикована поведінка підлітків у контексті дослідження та соціального впливу»* [32]. Згідно зі статтею, дослідження показує, що ризикована поведінка підлітків виникає внаслідок необхідності досліджувати своє середовище.

У статті виділено три унікальні аспекти середовища підлітків:

- Підлітки стикаються з більшою кількістю ситуацій, де вони можуть ризикувати, порівняно з дітьми.
- Наслідки ризикованої поведінки для підлітків часто є невідомими та важкими для передбачення.
- Однолітки відіграють дедалі важливішу роль у житті підлітків, і їхній вплив може посилювати ризиковану поведінку.

Таким чином, соціальні детермінанти відіграють значну роль у формуванні девіантної поведінки підлітків. Батькам, педагогам, психологам та соціальним працівникам важливо усвідомлювати вплив цих факторів та розробляти комплексні програми допомоги підліткам, які перебувають у групі ризику. Такі програми повинні бути спрямовані не лише на корекцію психологічних особливостей, але й на роботу з соціальним оточенням підлітка, сприяння його соціальній інтеграції та формуванню здорового способу життя [6]. Розуміння соціальних детермінант девіантної поведінки підлітків є важливим для розробки ефективних програм профілактики та допомоги таким підліткам. Ці програми повинні не лише вирішувати психологічні фактори, а й зосереджуватися на подоланні соціальних детермінант, таких як вплив однолітків, вплив ЗМІ та Інтернету, а також соціальна нерівність [23].

1.3. Вплив воєнної кризи на виникнення девіантної поведінки підлітків.

Вплив воєнної кризи на девіантну поведінку підлітків є багатограним і складним явищем, яке досліджується протягом багатьох років.

Воєнні дії та пов'язані з ними події, такі як бомбардування, переміщення населення та втрата близьких, можуть викликати значний стрес у підлітків. Цей стрес може призводити до емоційних та поведінкових проблем, таких як тривога, депресія, агресія та вживання психоактивних речовин. Також, вони часто призводять до нестабільності в житті підлітків, що може включати втрату дому, школи та звичного способу життя. Ця нестабільність може негативно впливати на їхню емоційну та психосоціальну адаптацію, що може призводити до девіантної поведінки.

Війна може призвести до обмеження можливостей для підлітків, таких як доступ до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг. Цей дефіцит можливостей може призвести до фрустрації, відчуття безнадії та ризикованої поведінки.

Дослідження:

Лонгітюдне дослідження, яке охопило понад 1000 підлітків у Каліфорнії протягом 10 років, з 1967 по 1977 рік [33]. Досліджувало вплив В'єтнамської війни на поведінку та психосоціальний розвиток підлітків, зосередившись на таких факторах, як місце проживання (високий або низький рівень впливу війни), соціально-економічний статус, сімейне середовище та особистісні характеристики. Дослідження показало, що підлітки, які жили в районах з високим рівнем впливу війни, частіше: вживали психоактивні речовини, такі як марихуана, алкоголь та інші наркотики; вчиняли злочини, такі як крадіжки, вандалізм та насильство; кидали школу; мали проблеми з психічним здоров'ям, такі як тривога, депресія та агресія. Дослідження підкреслило важливість врахування факторів війни при дослідженні поведінки та розвитку підлітків.

Дослідження про вплив Першої Світової Війни на психосоціальний стан підлітків, зосередившись на таких факторах, як вплив бойових дій, втрата близьких, переміщення та психосоціальна підтримка. Дослідження показало, що підлітки, які пережили війну, частіше: страждали від посттравматичного стресового розладу (ПТСР); мали симптоми тривоги та депресії; мали проблеми з навчанням та концентрацією уваги; мали проблеми з поведінкою, такі як агресія та дратівливість.

Також, з актуального, у 2022 році APA опублікувало дослідження, в якому вивчався вплив війни в Україні на дітей та підлітків [26]. Дослідження підтвердило давніші спостереження, що діти та підлітки, які пережили війну, частіше страждали від психосоціальних проблем, таких як тривога, депресія та ПТСР.

Нещодавно, у 2020 році «Save the Children» [42] опублікувало дослідження, в якому вивчався вплив громадянської війни в Ємені на дітей та підлітків. Дослідження показало, що діти та підлітки, які пережили війну, частіше страждали від недоїдання, хвороб та травм. Вони також частіше ставали жертвами насильства та експлуатації.

Отож, війна та пов'язані з нею події мають значний негативний вплив на життя підлітків, часто провокуючи девіантну поведінку. Дослідження показують [44], що підлітки, які пережили війну, частіше страждають від психосоціальних проблем, таких як тривога, депресія та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Вони також частіше кидають школу, вчиняють злочини та вживають наркотики.

Важливо зазначити:

- Не всі підлітки, які пережили війну, демонструють девіантну поведінку. Деякі з них виявляють стійкість та здатність адаптуватися до складних обставин.
- Існують й інші фактори, які можуть впливати на поведінку підлітків.
- Дослідження не можуть встановити причинно-наслідковий зв'язок між війною та девіантною поведінкою.

Війна є серйозною проблемою, яка може призвести до девіантної поведінки підлітків. Надання психосоціальної підтримки, освіти та охорони здоров'я, а також захист дітей від насильства та експлуатації є критично важливими для пом'якшення негативного впливу війни. Необхідні дії на міжнародному та державному рівнях, щоб захистити дітей та підлітків від руйнівного впливу війни.

1.4. Особливості прояву девіантної поведінки підлітків.

Девіантна поведінка підлітків – це стійке відхилення від норм, що прийняті в суспільстві, яке виявляється в порушенні прав інших людей, шкодить здоров'ю та розвитку самого підлітка. Вона може мати різні форми, тісно переплетені між собою.

Зловживання психоактивними речовинами є поширеною проблемою серед підлітків. Алкоголь, наркотики та тютюн вживаються з різних причин, таких як бажання розслабитися, відчувати себе дорослими, вписатися в групу однолітків. Це може призвести до інтоксикації, ризикованої поведінки, проблем з навчанням, залежності, психічним розладам, а також до серйозних проблем зі здоров'ям.

Агресивна поведінка, що включає в себе бійки, хуліганство та насильство, може мати руйнівні наслідки. Бійки призводять до травм, серйозних пошкоджень або навіть смерті. Хуліганство завдає емоційних та фізичних травм жертвам, а також може призвести до проблем з законом. Злочинна поведінка, що включає крадіжки, грабежі та вандалізм, є неприйнятною та шкідливою. Крадіжки караються арештом, судимістю та тюремним ув'язненням. Грабежі, які супроводжуються насильством або загрозою насильства, мають ще більш серйозні наслідки. Вандалізм псує майно інших людей і може призвести до штрафів та судимості.

Рання сексуальна активність та ризиковані сексуальні практики шкодять репродуктивному та емоційному здоров'ю підлітків. Вступ у сексуальні стосунки до повноліття може призвести до небажаної вагітності, інфекцій, що передаються статевим шляхом, та емоційних проблем. Незахищений секс, секс з кількома партнерами та секс під впливом алкоголю чи наркотиків значно збільшують ризики.

Соціальна дезадаптація, що проявляється в ізоляції, відсутності друзів, конфліктах з батьками та вчителями, негативно впливає на емоційний стан та розвиток підлітка.

Наслідки девіантної поведінки:

Девіантна поведінка підлітків може мати серйозні та далекосяжні наслідки для самих підлітків, їхніх сімей та суспільства в цілому.

Для підлітків:

- Шкода для здоров'я;
- Проблеми з навчанням;
- Проблеми з законом;
- Соціальна ізоляція;
- Психічні розлади.

Девіантна поведінка підлітків несе значну шкоду не лише їм самим, але й їхнім сім'ям та суспільству в цілому. Для близьких це емоційний стрес, фінансові труднощі та погіршення взаємостосунків. Сім'ї стикаються з емоційним виснаженням, тривогою. Крім того, девіантна поведінка може призвести до конфліктів, відчуження та розриву стосунків між підлітком та членами його сім'ї.

Девіантна поведінка підлітків несе в собі руйнівну хвилю, яка негативно впливає на суспільство в цілому. Зростання злочинності, поширення соціальних проблем, розкол у суспільстві та деградація цінностей – це лише деякі з її наслідків. Вона підриває почуття безпеки, шкодить соціальній згуртованості, поглиблює нерівність та підриває авторитет інституцій влади. Це призводить до зростання недовіри, цинізму та апатії в суспільстві.

Важливо усвідомлювати серйозність наслідків девіантної поведінки та вживати заходів щодо її профілактики та раннього втручання, щоб допомогти підліткам зробити правильний вибір та стати відповідальними членами суспільства [6].

Висновки до першого розділу

У першому розділі ми дослідили складне явище девіантної поведінки підлітків, висвітливши його психологічні, соціальні та ситуативні аспекти.

1. Психологічні детермінанти девіантної поведінки підкреслюють важливість вікових особливостей, формування особистості, цінностей та самоідентифікації. Внутрішні конфлікти, пошук себе та прагнення до самоствердження можуть штовхати підлітків до девіантних вчинків.

2. Соціальні детермінанти розкривають вплив оточення на поведінку підлітків. Сімейні стосунки, соціальне середовище, рівень життя, доступність освіти та дозвілля – все це може сприяти або стримувати девіантну поведінку.
3. Вплив воєнної кризи на девіантну поведінку підлітків заслуговує на окрему увагу. Стрес, страх, невизначеність, втрата близьких, руйнування звичного життя – все це може призвести до загострення психологічних проблем та девіантних проявів.
4. Особливості прояву девіантної поведінки у підлітків відрізняються різноманітністю. Це можуть бути як відкриті форми, такі як агресія, злочинність, вживання психоактивних речовин, так і більш приховані, такі як ізоляція, апатія, втрата інтересу до навчання.

Розуміння цих багатогранних факторів, що впливають на девіантну поведінку підлітків, є ключовим для розробки ефективних методів профілактики та втручання. Необхідні комплексні зусилля з боку сім'ї, школи, громади та держави, щоб створити сприятливе середовище для здорового розвитку підлітків та запобігти девіантній поведінці.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

2.1. Обґрунтування програми дослідження та опис вибірки

Метою емпіричного дослідження було провести поглиблений аналіз та дослідження девіантної поведінки підлітків у ліцеї. Завдяки цьому дослідженню прагнулося виявити ключові фактори, що впливають на цю проблему, та розробити дієві соціально-педагогічні стратегії для її попередження та корекції.

Для досягнення поставленої мети було виконано ряд *завдань*:

- Проведено аналіз літературних джерел щодо поняття «девіантна поведінка» і її проявів серед підлітків.
- Здійснено спостереження та аналіз існуючих даних щодо девіантної поведінки серед підлітків.
- Проведено опитування для виявлення проявів девіантної поведінки та можливих факторів, які на неї впливають.

В ході дослідження було задіяно 33 особи з 2 класів НЗ: 19 учнів 9-го класу та 14 учнів з 8-го класу. Два класи було обрано для того, аби перевірити як різна групова динаміка та мікроклімат у групах можуть впливати на загальний рівень досліджуваного явища і на кожного з учасників групи.

Дослідження проводилося в 4 *етапи*:

1. На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз та систематизацію досліджень проблеми девіантної поведінки, а також підібрано необхідну літературу.
2. На другому етапі було визначено контингент досліджуваних – учні КЗ Некрасовського ліцею 8-9 класів.

3. На третьому етапі було проведено емпіричне дослідження з використанням методик для визначення схильності до девіантної поведінки та супутніх її компонентів.
4. На четвертому етапі було здійснено обробку та інтерпретацію результатів дослідження, а також сформульовано основні висновки та рекомендації.

2.2. Опис методик дослідження

В роботі для досягнення поставленої мети використовувались наступний психодіагностичний інструментарій такий, як «Методика вивчення схильності особи до девіантної поведінки» А. Басса та А. Даркі, «Діагностика ворожості» Кука-Медлей та методика «СОП (схильність до відхилень поведінки)» (А.Н. Орел).

Методика вивчення схильності особи до девіантної поведінки А. Басса та А. Даркі (Додаток 1). А. Басс, сприйняв ряд положень своїх попередників, розділив поняття «агресія» і «ворожість» і визначив останню як «реакцію, розвиваючу негативні почуття і негативні оцінки людей і подій» [28]. А. Басс та А. Даркі запропонували опитувальник для виявлення важливих, на їхній погляд, показників та форм агресивної поведінки особи.

Автори визначили такі види агресивної поведінки:

1. Використання фізичної сили щодо іншої особи – фізична агресія.
2. Прояви негативних почуттів як через форму (сварка, крик, верещання), так і через зміст словесних звертань до інших осіб (погроза, прокляття, лайки) – вербальна агресія.
3. Використовування обхідним шляхом спрямованих проти іншої особи пліток, жартів та прояви ненаправлених, неупорядкованих вибухів люті (крик, тупотіння ногами тощо) – непряма агресія.

4. Опонуюча форма поведінки, спрямована зазвичай проти авторитету та керівництва, що може наростати від пасивного супротиву до активних дій проти вимог, правил, законів, – негативізм.

5. Схильність до роздратування, готовність за найменшого збудження проявляти запальність, різкість, грубість – роздратування.

6. Схильність до недовіри та обережного ставлення до людей, яка виходить з переконання, що оточуючі хочуть завдати цій людині шкоди, – підозрілість.

7. Прояв заздрості та ненависті до оточуючих, що обумовлені відчуттям гніву, невдоволеністю кимось конкретно або всім світом за справжні або уявні страждання, – образа.

8. Ставлення та дії щодо себе та оточуючих, які виходять із можливого переконання самої особи в тому, що вона є поганою людиною, діє негарно: злісно, безсовісно, – аутоагресія або відчуття провини.

Опитувальник Басса – Дарки складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає «так» або «ні». Відповідно до інструкції він ставить знак «плюс», якщо згоден з твердженням, і знак «мінус», якщо не згоден.

Для кожного показника автори виділили спеціальні коефіцієнти, які дозволяють отримати зручні для співставлення, унормовані показники, які характеризують індивідуальні та групові результати.

Шкала ворожості (Cook-Medley Hostility Scale, CMHS) (Додаток 2) розроблена на основі відповідної шкали MMPI. Методика являє собою опитувальник, призначений для діагностики схильності до ворожої та агресивної поведінки [31]. За підсумками обстеження обчислюється рівень цинізму, агресивності та ворожості.

Опитувальник складається з 27 тверджень, на які досліджуваній повинен дати відповіді за 6-бальною шкалою Ліккерта (зазвичай – 6 балів; часто – 5 балів; іноді – 4 бали; випадково – 3 бали; рідко – 2 бали; ніколи – 1 бал). Пункти

групуються у три шкали з різною кількістю пунктів у кожній; шкали не мають загальних пунктів. У висновку можливе отримання значень трьох шкал, загальний бал агресивності не обчислюється. Методика призначена для дослідження підлітків від 13 років та дорослих.

Інтерпретація результатів для шкали цинізму: високий показник (65 балів та більше); середній показник із тенденцією до високого (40—65 балів); середній показник із тенденцією до низького (25—40 балів); низький показник (25 балів та менше).

Інтерпретація результатів для шкали агресивності: високий показник (45 балів та більше); середній показник із тенденцією до високого (30—45 балів); середній показник із тенденцією до низького (15—30 балів); низький показник (15 балів та менше).

Інтерпретація результатів для шкали ворожості: високий показник (25 і більше балів); середній показник із тенденцією до високого (18—25 балів); середній показник із тенденцією до низького (10—18 балів); низький показник (10 балів та менше).

СОП (схильність до відхилень поведінки) (А.Н. Орел). (Додаток 3). Призначення: запропонована методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється. (СОП) є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм відхилень поведінки. Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал (7), спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм поведінки, що відхиляється від норми.

З семи шкал, що запропоновані в даному опитувальнику виділив три шкали, які зацікавили найбільше для визначення рівня девіантної поведінки, а саме:

- Шкала схильності до адиктивної поведінки;
- Шкала схильності до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки;
- Шкала схильності до девіантної поведінки.

Далі проводиться підрахунок первинних («сирих») балів та їх переведення у стандартні Т-бали.

Для шкали схильності до адиктивної поведінки результати у діапазоні 50-70 Т-балів по шкалах – означають високу схильність до проявів. Понад 70 Т-балів – може свідчити про брехню. Нижче 50 балів – свідчить про відсутність схильності до даного виду поведінки.

Для шкали схильності до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки результати в діапазоні 50-70 Т-балів по шкалах – означають високу схильність до проявів. Понад 70 Т-балів – може свідчити про брехню. Нижче 50 балів – свідчить про відсутність схильності до даного виду поведінки.

Для шкали схильності до девіантної поведінки результати в діапазоні 50-60 балів – свідчать про тенденцію схильності до девіантної поведінки. Понад 60 балів – свідчать про високу готовність до проявів даного виду поведінки. Результати нижче 50 балів – свідчать про відсутність схильності до проявів девіантної поведінки.

Висновки до другого розділу.

Отже, для проведення емпіричного дослідження соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків було розроблено дослідницьку програму, підібрані психодіагностичні методики, сформована емпірична вибірка.

Для вивчення таких проявів девіантної поведінки підлітків як агресія, схильність до вживання алкоголю, асоціальна поведінка були використані *методи дослідження*: «Методика вивчення схильності особи до девіантної поведінки» А. Басса та А. Даркі, «Діагностика ворожості» Кука-Медлей, «СОП (схильність до відхилень поведінки)» (А.Н. Орел).

В ході дослідження було задіяно 33 особи з 2 класів НЗ: 19 учнів 9-го класу та 14 учнів з 8-го класу. Дослідження проводилось за принципами добровільності та конфіденційності.

Результати даного дослідження можуть бути використані для розробки програм профілактики девіантної поведінки підлітків, а також для покращення роботи психологів та педагогів з підлітками, які мають схильність до девіантної поведінки.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

3.1. Аналіз та інтерпретація дослідження.

В даному дослідженні ми звертаємо увагу на методики вивчення цих аспектів, а також аналізуємо результати середніх показників учнів 8-го та 9-го класів. Наш аналіз базується на даних, отриманих з методик А.Басса та А.Даркі, а також з використанням шкали ворожості (Cook-Medley Hostility Scale, CMHS). Ці дослідження спрямовані на розуміння та виявлення відмінностей у рівні агресивності та девіантної поведінки між учнями різних класів.

Перш за все, пропонується розглянути загальні результати по методикам.

Методика вивчення схильності особи до девіантної поведінки А. Басса та А. Даркі.

У 9-ому класі загальні результати методики показали найбільшу тенденцію до високого рівня по шкалам «Схильність до Підозр» та «Відчуття провини».

Показники агресивності за середнім статистичним значенням та медіаною серед учні класу становить:

- Фізична агресія – 65 (66)
- Вербальна агресія – 60 (64)
- Непряма агресія – 55 (52)

Дані результати по шкалах агресивності свідчать про посередній, нормальний загальний рівень.

Інші шкали:

- Негативізм – 45 (40)
- Дратівливість – 53 (54)
- Схильність до підозр – 72 (77)
- Образливість – 63 (52)
- Відчуття провини – 70 (77)

Діаграма, що демонструє результати наведена нижче.

Рисунок 1. Результати 9-го класу за шкалами методики Басса-Даркі.

Загальні ж відомості по учнях і їх середніх показниках наведені нижче

Рисунок 2. Результати діагностування 9-го класу методики Басса-Даркі,.

Середні показники по учням надають відомості про те, які учні мають, порівняно, високі середні показники, а саме – ВА (5), РД(6), МВ (11), РГ (19). Також видно, які учні мають найнижчі бали у класі – КО (7) і ЗІ (8).

Пікові показники (70 і більше) – є у 5-ти учнів.

На цих учнів ще звернемо увагу в наступних методиках.

Розглянемо отримані результати за цією ж методикою, але в 8-му класі.

У 9-ому класі загальні результати методики показали найбільшу тенденцію до високого рівня по шкалам «Фізична агресія», «Образливість» та «Відчуття провини».

Питання середньої агресивності серед учні класу дорівнює:

- Фізична агресія – 69 (66)
- Вербальна агресія – 52 (54)
- Непряма агресія – 59 (58)

Дані результати по шкалах агресивності свідчать про посередній, нормальний загальний рівень.

Інші шкали:

- Негативізм – 47 (60)
- Дратівливість – 47 (45)
- Схильність до підозр – 64 (61)
- Образливість – 68 (65)
- Відчуття провини – 64 (66)

Діаграма, що демонструє результати наведена нижче.

Рисунок 3. Результати 8-го класу за шкалами методики Басса-Даркі.

Загальні ж відомості по учнях і їх середніх показниках наведені нижче

Рисунок 4. Результати 8-го класу методики Басса-Даркі, розподіл по учням

Середні показники по учням надають відомості про те, які учні мають, порівняно, високі середні показники, а саме – БК(6), КА (8), ТР (3), МД (11), і РТ (12). Також видно, які учні мають найнижчі бали у класі – РО (2) і Тве (5), ОО(7) та ЄА (9).

Пікові показники (70 і більше) мають 4-ри учні. На цих учнів ще звернемо увагу в наступних методиках.

Отож, підбиваючи проміжні підсумки за цією методикою:

- Середні показники по класах мають досить близькі показники, але:
 1. Учні старшого класу мають вищу верхню межу за деякими шкалами (близько 80), в той час в молодших учнів показники за шкалами не перевищують 70-ти балів;
 2. Розглядаючи показники окремих учнів, то в учнів 9-го класу більша різниця між піковими показниками, аніж в учнів 8-го класу;
- Середній показник, як за шкалами, так і окремими середніми показниками учнів є близьким до норми, тобто близько 60-ти балів;
- Високі показники (понад 70 балів) у середньому має близько чверті учнів у обох класах.

Шкала ворожості (Cook-Medley Hostility Scale, CMHS)

Другою методикою для інтерпретації стала «Шкала ворожості».

9 клас.

Таблиця 1. Результати діагностування 9-го класу за методикою Кука-Медлей.

ПБ	МБ	ПМ	ІС	ВМ	ВА	РД	КО	ЗІ	ЮС	КМ	МВ	КВ	ПІ	ШК	ЮА	СА	ЄД	ПП	РГ		
№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	середнє	медіана
Цинізм	59	52	45	55	57	47	42	55	67	58	53	50	58	51	43	36	47	59	56	52,10526	53
Агресія	31	30	30	44	38	37	30	32	37	26	42	34	35	38	27	27	35	46	35	34,42105	35
Ворож.	26	25	15	21	22	25	14	23	28	22	19	24	22	23	20	24	20	25	24	22,21053	23

За цією методикою середні показники і медіана по класу мають середні показники з тенденцією до високих. Враховуючи це можна висунути гіпотезу, що це і є нормотипові показники по класу.

Показники є наступними:

- Шкала Цинізму – 52 (53)
- Шкала Агресії – 34 (35)
- Шкала ворожості – 22 (23)

І відхилення медіани від середнього статистичного показника не є таким помітним, як при використанні попередньої методики.

Також, можна побачити, що деякі досліджувані мають тенденцію саме до високих показників, що слід зауважити в подальшому аналізі. А саме, до високих показників схильні досліджувані: ЮС (9), ПП (18), МБ (1), ПМ (2) та РД (6).

Найнижчі результати отримав респондент СА (16).

8 клас

Таблиця 2. Результати діагностування 8-го класу за методикою Кука-Медлей.

	СР	РО	ТР	ЯО	Тве	БК	ОО	КА	ЄА	ІО	МД	РТ	Тва	БР		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	середнє	медіана
Цин	39	47	54	50	45	63	44	47	51	48	21	50	60	48	47,64286	48
Агр	39	25	41	39	38	24	25	34	36	30	38	31	34	36	33,57143	35
Вор	21	9	21	21	17	25	7	23	21	19	19	21	22	14	18,57143	21

За цією методикою середні показники і медіана по класу мають середні показники з тенденцією до високих. Враховуючи це можна висунути гіпотезу, що це і є нормотипові показники по класу.

Показники є наступними:

- Шкала Цинізму – 48 (48)
- Шкала Агресії – 34 (35)
- Шкала ворожості – 19 (21)

І відхилення медіани від середнього статистичного показника не є таким помітним, як у минулій методиці.

Також, можна побачити, що деякі досліджувані мають тенденцію саме до високих показників, що слід зауважити в подальшому аналізі.

А саме, до високих показників схильні досліджувані: БК (6), Тва (13)

Найнижчі результати отримали респонденти: РО (2) та ОО (7)

Якщо порівнювати отримані результати в обох класах, то можна відмітити, що молодші – мають загалом нижчі показники по шкалах і, водночас, менше учнів мають схильності до високих результатів, і більше учнів мають схильність до низьких.

СОП (схильність до відхилень поведінки) (А.Н. Орел).

Ця методика має 7 шкал, але для інтерпретації було обрано лише три:

- Шкала схильності до адиктивної поведінки;
- Шкала схильності до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки;
- Шкала схильності до девіантної поведінки.

Надалі будуть представленні результати саме по цих шкалах і їх інтерпретація в межах дослідження.

Таблиця 3. Результати діагностування 9-го класу за методикою СОП.

	МБ	ПМ	ІС	ВМ	ВА	РД	КО	ЗІ	ЮС	КМ	МВ	КВ	ПІ	ШК	ЮА	СА	ЄД	ПП	РГ		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	середн	медіана
Адикт	42	35	37	42	46	57	35	37	55	48	48	37	39	44	50	35	50	48	53	44,10526	44
Саморуй	37	56	32	45	43	59	32	45	54	45	64	32	59	51	43	40	45	56	51	46,78947	45
Девіант	43	34	41	48	48	62	39	37	55	50	57	41	39	55	48	41	57	53	53	47,42105	48
середн	41	42	37	45	46	59	35	40	55	48	56	37	46	50	47	39	51	52	52		
медіана	42	35	37	45	46	59	35	37	55	48	57	37	39	51	48	40	50	53	53		

Загальні показники по шкалам в класі відповідають нормам, а саме – є нижчими за 50 Т-балів, що свідчить про відсутність схильності до даного виду поведінки.

Середні показники по класу:

- Адиктивна – 44 (44)
- Саморуйнування – 47 (45)
- Девіантна – 47 (48)

Але слід, також, звернути увагу на окремих респондентів, які мають найбільші показники серед інших, а саме: РД (6), ЮС (9), МВ (11) та РГ (19); трішки нижчі від них показники мають: ШК (14), ЄД (17) та ПП (18), чиї середні показники по трьом шкалам перевищили 50 Т-баллів, що свідчить про наявність певної схильності до таких видів поведінки.

Також слід звернути увагу на учнів з найнижчими показниками, а саме: КО (7), ІС(3) та КВ (12).

Таблиця 4. Результати діагностування 8-го класу за методикою СОП.

	СР	РО	ТР	ЯО	Тве	БК	ОО	КА	ЄА	ІО	МД	РТ	Тва	БР		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	середнє	медіана
Адикт	44	35	57	42	35	53	48	50	55	30	44	35	50	37	43,92857	44
Саморуй	59	54	59	45	45	56	51	37	54	39	67	45	59	45	51,07143	52,5
Девіант	41	37	57	46	34	53	46	53	55	34	48	39	43	43	44,92857	44,5
середнє	48	42	58	44	38	54	48	47	55	34	53	40	51	42		
медіана	44	37	57	45	35	53	48	50	55	34	48	39	50	43		

Загальні показники по шкалам в класі відповідають нормам, а саме – є нижчими за 50 Т-баллів, що свідчить про відсутність схильності до даного виду поведінки.

Середні показники по класу:

- Адиктивна – 44 (44)
- Саморуйнування – 51 (53)
- Девіантна – 45 (45)

Але слід, також, звернути увагу на окремих респондентів, які мають найбільші показники серед інших, а саме: ТР (3), БК (6), ЄА (9); трішки нижчі від них показники мають: МД (11) та Тва (13), чиї середні показники по трьом шкалам перевищили 50 Т-баллів, що свідчить про наявність певної схильності до таких видів поведінки.

Також слід звернути увагу на учнів з найнижчими показниками, а саме: ІО (10), та Тве (5).

Опис окремих випадків опитуваних, що демонструють схильність до девіантної поведінки

9 клас

У 9-му класі можна виділити чотирьох респондентів, чиї результати за використаними опитувальниками можуть свідчити про схильність до девіантної поведінки.

- РД (6) – має високі показники за кожною із використаних методик. За методикою Басса-Даркі найбільш високі показники має за шкалами – «Фізична агресія», «Схильність до підозр» та «Відчуття провини». За Кука-Медлей – високий показник ворожості. У методиці СОП – високий показник за шкалою схильності до девіантної поведінки. Тобто, усі показники взаємодоповнюють один одного і можна стверджувати, що учень має схильності до девіантної поведінки.
- МВ (11) – має високі показники за методиками Басса-Даркі та СОП. У першій – найвищі бали за шкалами трьох видів агресії та негативізму. Методика СОП показала високий бал по шкалі саморуйнації та тенденцію до девіантної поведінки. Результати взаємодоповнюють один одного.
- РГ (19) – має високі показники за методиками Басса-Даркі та СОП. У першій – найвищі бали за шкалами Схильності до підозр, Образи та Відчуття провини. Методика СОП показала тенденцію до девіантної, саморуйнівної та адиктивної поведінки, але не критично високі показники. Можна висунути гіпотезу, що схильності до девіантної поведінки за СОП є наслідком такої індивідуально-психологічної особливості схильності до підозр, що може свідчати про застрягаючий тип акцентуації за К. Леонгардом, а також надмірних негативних емоцій образи та провини.
- ПМ (2) – має високі показники за методиками Басса-Даркі та Кука-Медлей. У першій – найвищі бали за шкалами Схильності до підозр, Образи та Відчуття провини. За методикою Кука-Медлей – найвищий бал за шкалою Ворожості. Результати взаємодоповнюють один одного, але водночас

схильності до девіантної поведінки – можуть бути, певним, захисним механізмом.

- КО (7) – має низькі показники за усіма шкалами і найнижчі бали за методиками Басса-Даркі та СОП. Це свідчить про відсутність схильностей до девіантної поведінки, але це може свідчити про порушення захисних механізмів.

8 клас

- БК (6) – має високі показники у всіх трьох методиках. За Басса-Даркі найбільше має за шкалами – Образа та Дратівливість. За Кука-Медлей – високий показник Ворожості та Цинізму. У методиці СОП – високий показник за усіма шкалами. Тобто, усі показники взаємодоповнюють один одного і можна стверджувати, що учень має схильності до девіантної поведінки, і скоріш за все – проявляє її в формі пасивної агресії.
- ТР (3) – має високі показники за методиками Басса-Даркі та СОП. У першій – найвищі бали за шкалами Фізична агресія, Негативізм та Образа. Методика СОП показала тенденцію до девіантної, саморуйнівної та адиктивної поведінки, але не критично високі показники. Можна висунути гіпотезу, що схильності до девіантної поведінки є наслідком високого рівня Негативізму та Образи.
- РО (2), Тве (5) та ОО (7) -мають низькі показники за усіма методиками, що дає можливість стверджувати про відсутність схильностей до проявів девіантної поведінки.

Проміжні висновки:

Після проведення аналізу та інтерпретації результатів проведених методик, можна підбити наступні підсумки:

- Середні показники, якщо порівнювати між класами є близькими.
- Натомість, є суттєва різниця між кількістю учнів з схильностями до відповідної поведінки між учнями різних класів. У 9-ому – 4 мають

схильності і лише 1 їх не має зовсім (з 19-ти учнів загалом). А у 8-ому – 2 мають схильності, а 3 – зовсім ні (з 14 учнів загалом). Тобто, учні 9-го класу в 21% випадків мають схильність до такого виду поведінки, а учні 8-го, лише у 14% випадків.

- Також, опираючись на статистичні дані, а саме на середнє статистичне та медіану – можна стверджувати про стабільність результатів по класам, бо ці статистичні показники близькі.
- Близько 18% учнів мають схильність до девіантної поведінки, а близько 15% - зовсім їх не мають.
- Загалом, усі три методики взаємодоповнили одна одну і дозволили побачити повну картину по обраній темі.

Дане дослідження дозволяє провести порівняльний аналіз результатів в двох класах.

Перш за все, дослідження надає інформацію про групову динаміку в наявних групах. Опираючись на отримані дані, можна стверджувати, що у 8 класі групова динаміка є кращою і учні є більш згуртовані, аніж їх старші колеги; про це свідчить більша однорідність результатів в молодших і менше середнє відхилення. Натомість учні 9 класу мають більш різноманітні результати і більше середнє відхилення.

Можна зробити наступні висновки:

- учні 8-го класу можуть мати більш чітко визначені спільні цінності та норми, що може сприяти більш згуртованій групі.
- учні 8-го класу можуть мати більш сильні соціальні зв'язки один з одним, що може сприяти почуттю приналежності та підтримки.
- учні 9-го класу можуть бути більш схильні до індивідуалізму та менш схильні до конформізму з груповими нормами, навіть якщо ці норми є девіантними.

- Учні 9-го класу можуть бути більш схильні до того, щоб шукати альтернативні групи.
- Учні 9-го класу можуть легше протистояти тиску з боку однолітків та схильні приймати власні рішення щодо поведінки.

Тобто, Більша згуртованість групи у 8-му класі може призвести до того, що учні цієї групи будуть більш схильні до девіантної поведінки, якщо групові норми схиляють до такої поведінки. З іншого боку, гірша групова динаміка у 9-му класі може свідчити, що учні цієї групи будуть менш схильні до девіантної поведінки, навіть якщо групові норми схилятимуть до такої поведінки.

Результати дослідження свідчать про те, що групова динаміка відіграє роль у розвитку девіантної поведінки у підлітків.

Якщо ж шукати зв'язок з віковими особливостями, які можуть пояснити це, то найімовірніше, причина полягає в тому, що молодші учні більш високо цінують приналежність до групи однолітків і тому всі більш слідують загальним груповим нормам. В той же час, старші учні більш схильні формувати менші групи за цінностями та вподобаннями; і бути частиною таких малих груп є більшою цінністю.

Це може пояснити такі результати групувальної динаміки між класами.

Нами був проведений кореляційний аналіз між показниками шкал за використаними в дослідженні методиками.

При проведенні кореляційного аналізу було використано коефіцієнт кореляції Пірсона, при рівні значущості 5% ($\alpha=0,05$) та кількості спостережень (n) – 33. Відтак, статистично значущими показниками кореляції будуть результати, що перевищують 0,303.

Кореляційні зв'язки між показниками результатів за методиками Басса-Даркі та СОП:

Таблиця 5. Кореляційний аналіз
між показниками за методиками Басса-Даркі та СОП.

	Адиктив на	Саморуйнів на	Девіантна
Фізична агр.	0,43	0,42	0,55
Вербал. Агр.	0,04	-0,03	0,31
Непряма агр.	0,05	0,22	0,08
Негативізм	0,45	0,14	0,57
Дратівливіс ть	0,27	0,27	0,35
Схильність до підозр	0,23	0,46	0,17
Образа	0,33	0,44	0,24
Відчуття провини	0,23	0,28	0,16

Найбільш потужні зв'язки між даними методиками виявились між шкалою девіантної поведінки з фізичною агресією та негативізмом. Досить сильні зв'язки спостерігаються між шкалою адиктивної поведінки з негативізмом та фізичною агресією, а також шкалою саморуйнівної поведінки з схильністю до підозр та образою. Особливо варто звернути увагу, що усі прояви девіантної поведінки за методикою СОП супроводжуються високою кореляцією з фізичною агресією – це підкріплюється і спостереженнями.

Чітко простежується і вагомість шкали Негативізму, яка потужно корелює з зовнішніми проявами – девіантною та адиктивною поведінками. На підставі цього можна стверджувати, що девіантні прояви можуть проявлятися в діях, навмисно протилежних до вимог і очікувань – тобто, умисному й невмотивованому порушенні суспільних норм та правил.

Таблиця 6. Кореляційний аналіз між показниками за методиками Басса-Даркі та Кука-Медлей.

	Цинізм	Агресія	Ворожість
Фізична агр.	0,03	0,41	0,26
Вербал. Агр.	-0,22	0,35	0,07
Непряма агр.	0,19	0,10	-0,13
Негативізм	0,02	0,41	0,17
Дратівливість	-0,03	0,06	0,46
Схильність до підозр	0,32	0,15	0,23
Образа	0,21	0,05	0,43
Відчуття провини	0,17	0,14	0,33

Дана таблиця ілюструє кореляційні зв'язки між методиками Басса-Даркі та Кука-Медлей. В даному дослідженні статистично значущими є значно менша кількість кореляційних зв'язків. Найвища кореляція простежується між показниками за шкалою Ворожості з дратівливістю та образою. Трішки слабша кореляція є між шкалою агресії з фізичною агресією та негативізмом.

У цьому кореляційному аналізі підкріплюється знову фізична агресія і негативізм мають високі показники, що підкріплює й попередня таблиця. Тобто, можна стверджувати, що фізична агресія є важливим показником при дослідженні девіантної поведінки і високі показники за цим критерієм свідчать про схильності до проявів такої поведінки.

Окремо слід розглянути кейс з частою кореляцією шкали Негативізму. Це може бути наслідком підліткової кризи, що властива для дітей цього віку, яка характеризується бажанням бути дорослим, розвитком самосвідомості та прагненням бути повноцінним членом суспільства. А висока кореляція з показниками агресії та девіантної поведінки свідчить про загострення проявів цієї кризи.

Наступною розглянемо кореляцію між шкалами методик Кука-Медлей та СОП:

Таблиця 7. Кореляційний аналіз між показниками за методиками Кука-Медлей та СОП.

	Цинізм	Агресія	Ворожість
Адиктивна	0,26	0,25	0,33
Саморуйн	0,22	0,34	0,11
Девіантна	0,22	0,38	0,32

В даному дослідженні кореляційні зв'язки мають найнижчі показники, а статистично значущими є рівно половина. Відтак, найсильніша кореляція між агресією та девіантною поведінкою. Близькими за силою кореляції є зв'язки між агресією та саморуйнівною поведінкою, а також ворожістю з девіантною та адиктивною поведінками.

Варто звернути увагу, що агресія, як і фізична агресія мають потужну кореляцію з девіантною поведінкою.

Загалом ж, кореляційний аналіз виявив чіткі зв'язки між використаними методиками і підкріпив результати спостереження. Найчіткішими та найбільш статистично значущими виявились зв'язки девіантної та адиктивної поведінки з агресією, фізичною агресією та негативізмом. Тобто, якщо підліток має загострене бажання проявити себе, порушувати правила та норми і підкріплює це агресивними діями, бійками чи іншими сутичками з оточуючими – це може бути маркером того, що така дитина має схильності до девіантної поведінки.

Також, ми отримали чіткий зв'язок між схильністю до саморуйнівної поведінки з відчуттям провини, образи та фізичної агресії. Тобто, діти, що чутливі до критики, образ, сварок і подібних сутичок – з більшою ймовірністю почнуть вживати алкоголь, палити або, в гіршому випадку, будуть більш схильні до спроб самогубства чи інших способів завдати собі шкоди.

3.2. Аналіз соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків.

Проведене дослідження, спрямоване на вивчення девіантної поведінки підлітків, показало, що учні мають найвищі показники за шкалами «Схильність до підозр», «Образа» та «Відчуття провини» за методикою Басса-Даркі. Ці якості можна розглядати як соціально-психологічні властивості особистості, що зумовлюють формування девіантної поведінки.

Таблиця 8. Соціально-психологічні детермінанти за методикою Басса-Даркі.

	МБ	ПМ	ІС	ВМ	ВА	РД	КО	ЗІ	ЮС	КМ	МВ	КВ	ПІ	ШК	ЮА	СА	ЄД	ПП
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
СдП	66	110	22	88	110	88	22	44	77	66	77	44	88	66	66	55	88	99
Образа	52	91	52	26	13	78	13	39	91	78	91	39	104	78	52	91	52	52
ВП	55	88	44	88	88	88	88	55	88	99	66	33	66	66	77	44	22	77

Таблиця 9. Соціально-психологічні детермінанти за методикою Басса-Даркі. (продовження).

РГ	СР	РО	ТР	ЯО	Тве	БК	ОО	КА	ЕА	ІО	МД	РТ	Тва	БР	сер.	Мед.
19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
88	66	88	55	44	66	77	77	44	55	55	44	88	77	55	68	66
104	65	26	104	78	78	91	52	91	39	65	65	65	91	39	65	65
99	99	55	66	33	44	77	33	88	44	66	88	77	66	66	68	66

Ці дані підтверджуються результатами методики СОП, де найвищі показники зафіксовані за шкалою «Схильність до самопошкоджуючої та саморуйнівної поведінки» в обох вікових групах.

Таблиця 10. Соціально-психологічні детермінанти за методикою Басса-Даркі. СОП.

	МБ	ПМ	ІС	ВМ	ВА	РД	КО	ЗІ	ЮС	КМ	МВ	КВ	ПІ	ШК	ЮА	СА
№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Саморуй	37	56	32	45	43	59	32	45	54	45	64	32	59	51	43	40

Таблиця 11. Соціально-психологічні
детермінанти за методикою Басса-Даркі.
СОП (Продовження).

ЄД	ПП	РГ	СР	РО	ТР	ЯО	Тве	БК	ОО	КА	ЄА	ІО	МД	РТ	Тва	БР	сер.	Мед.
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	49	45
45	56	51	59	54	59	45	45	56	51	37	54	39	67	45	59	45		

Високі показники за цими шкалами у всіх досліджуваних свідчать про поширеність девіантної поведінки, підозрілості, почуття провини та схильності до самопошкодження серед підлітків. Тобто, зачасту агресія та інші прояви девіантної поведінки підлітків спрямовані, або линути саме від внутрішніх психологічних проблем.

Пояснення високих показників:

Схильність до підозр:

Підлітки, які схильні до підозр, можуть відчувати, що їх оточують ворожі або недоброзичливі люди. Це може призвести до того, що вони будуть постійно очікувати підступу або зради, що може сприяти агресії. Також вони можуть боятися, що їх обдурять або використають. Цей страх може призвести до того, що вони будуть ізолювати себе від інших, що може посилити їхні почуття самотності та ізоляції.

Відчуття провини:

Підлітки з високим рівнем відчуття провини часто мають низьку самооцінку. Вони можуть вважати, що вони не гідні любові або щастя, що може призвести до самозвинувачень та самопошкодження. Також, можуть опинитися в конфлікті між своїми бажаннями та почуттям того, що правильно. Це може призвести до внутрішньої боротьби та стресу, що може посилити їхні емоційні проблеми.

Самопошкоджуюча поведінка. Самопошкодження часто використовується як спосіб впоратися з емоційним болем, тривогою або

депресією. Завдаючи собі болю, підлітки можуть відчувати тимчасове полегшення від своїх негативних емоцій. Також така поведінка може бути способом для підлітків висловити свої емоції, які їм важко вербалізувати. Це може бути особливо актуально для підлітків, які пережили травму або насильство.

Наше дослідження, спрямоване на вивчення детермінант агресії у підлітків, продемонструвало, що соціальні фактори, такі як проблеми в сім'ї або школі, не завжди мають прямий вплив на агресивну поведінку.

Наприклад, цинізм, агресія та ворожість за методикою Кука-Медлей мають:

Таблиця 12. Соціально-психологічні детермінанти Кука-Медлей.

ПБ	МБ	ПМ	ІС	ВМ	ВА	РД	КО	ЗІ	ЮС	КМ	МВ	КВ	ТІ	ШК	ЮА	СА	ЄД
№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Цинізм	59	52	45	55	57	47	42	55	67	58	53	50	58	51	43	36	47
Агресія	31	30	30	44	38	37	30	32	37	26	42	34	35	38	27	27	35
Ворож.	26	25	15	21	22	25	14	23	28	22	19	24	22	23	20	24	20

Таблиця 13. Соціально-психологічні детермінанти Кука-Медлей (продовження).

ПП	РГ	СР	РО	ТР	ЯО	Тве	БК	ОО	КА	ЄА	ІО	МД	РТ	Тва	БР	сер.	Мед.
18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33		
59	56	39	47	54	50	45	63	44	47	51	48	21	50	60	48	50	50
46	35	39	25	41	39	38	24	25	34	36	30	38	31	34	36	34	35
25	24	21	9	21	21	17	25	7	23	21	19	19	21	22	14	21	21

Натомість, ключову роль відіграють внутрішні переживання підлітків: низька самооцінка, внутрішні конфлікти, відчуття образи чи провини.

І слід зауважити, що дослідження показало стабільно високі середні показники за шкалами агресії. Вона може мати серйозні наслідки для підлітків, включаючи: погіршення соціальної адаптації, зниження успішності в навчанні,

вживання психоактивних речовин, ризик кримінальної поведінки, суїцидальні думки та спроби самогубства.

3.3. Вплив воєнної кризи на соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки підлітків.

Воєнна криза, крім очевидного фізичного руйнування, призводить до значних психологічних та соціальних наслідків, які можуть підвищувати прояви девіантної поведінки серед підлітків. Розуміння цих зв'язків є ключовим для мінімізації негативного впливу війни на молоде покоління.

Травматизація внаслідок військових подій, втрати близьких, насильства та руйнування можуть сприяти розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривоги, депресії та агресії серед підлітків. Невизначеність та страх за майбутнє можуть посилювати почуття безпорадності, гніву та тривоги. Втрата соціальних зв'язків через руйнування інфраструктури та роз'єднання сімей може сприяти почуттю ізоляції та самотності.

Економічна криза, зростання безробіття та бідності можуть викликати соціальну напругу та конфлікти серед молоді, що може сприяти девіантній поведінці.

Зростання девіантної поведінки серед підлітків у воєнних умовах може призвести до домашнього насильства, булінгу та злочинності. Відчуття несправедливості та безнадії. Це все може підштовхувати молодь насильства і девіантної поведінки.

3.4. Практичні рекомендації, щодо профілактики девіантної поведінки та роботи з нею.

На основі проведеного емпіричного дослідження та психологічних розробок авторів Н. Квітковська [9], О. Стрельцова [22], О. Чайковська [23] та О.

Шарапова [24] було розроблено практичні рекомендації, щодо профілактики та корекції девіантної поведінки:

- Забезпечення підліткам стійкої соціальної та психологічної підтримки від близьких дорослих, таких як батьки, вчителі та інші члени спільноти.
- Навчання підлітків методам релаксації, медитації та інших стратегій, які допомагають ефективно управляти стресом та емоціями.
- Пропаганда дружби, співпраці та емпатії серед підлітків шляхом організації спільних заходів, волонтерської діяльності та групових проєктів.
- Навчання підлітків вирішувати конфлікти мирними засобами, використовуючи комунікативні навички.
- Проведення тренінгів для батьків з питань ефективного виховання та комунікації з підлітками.
- Надання інформації про негативні наслідки вживання наркотиків та алкоголю та стимулювання здорового способу життя.
- Підтримка підлітків у пошуку власної ідентичності та здійсненні особистісного зростання через різноманітні хобі, інтереси та самовираження.

Рекомендовані вправи:

- Метод ролевої гри. Впровадження ситуацій, де особа може наочно відчувати наслідки невідповідної поведінки та ознайомитися з альтернативами. Наприклад, сценарії, що моделюють ситуації конфліктів та їх вирішення.
- Систематичне залучення до колективних обговорень, де учасники можуть відкрито ділитися власними переживаннями та поглядами на девіантну поведінку, а також спільно знаходити стратегії подолання.
- Техніки саморегуляції. А саме: методи релаксації та техніки збереження емоційної стійкості.
- Тренування емпатії для розвитку вмінь сприймати та розуміти емоційний стан інших осіб, що сприяє покращенню міжособистісних відносин.

- Розвиток комунікативних навичок: Застосування спеціальних тренувальних програм для поліпшення навичок ефективного спілкування, включаючи вміння виражати свої думки та почуття без застосування агресії.
- Включення в активності, які сприяють фізичному та емоційному виразу, а також сприяють співпраці та тимблдингу.
- Організація спеціальних тренінгів та групових сесій для допомоги визначенню власних цінностей та життєвих цілей.

Висновки до третього розділу

Опираючись на проведене емпіричне дослідження, присвячене виявленню девіантної поведінки та її проявів серед підлітків, можна зробити декілька висновків.

1. Використані методики, зокрема Басса-Дарки, Кука-Медлей та СОП, спільно дозволили отримати повну картину щодо розподілу схильностей до відповідної поведінки серед учнів різних класів.
2. За результатами дослідження встановлено, що середні показники девіантної поведінки майже однакові між класами, проте виявлено значну різницю у кількості учнів з схильностями до цієї поведінки. Додатково, статистичний аналіз показав стабільність результатів по класам, що підтверджує достовірність отриманих даних.
3. Була проведена кореляція. Здебільшого вона обмежується помірною силою. Виявлено чіткий зв'язок між різними проявами та супроводжуючими факторами девіантної поведінки.
4. Далі, за допомогою кореляційного аналізу було встановлено, що існує середньої сили зв'язок між соціальними-психологічними факторами та рівнем агресивної поведінки у підлітків. Це спостерігається в кореляційних зв'язках між шкалами агресії з різними проявами негативної поведінки, таких як негативізм чи образа, або проявами адиктивної та девіантної поведінки.

5. Дослідження підтвердило високі середні показники за шкалами агресії серед учасників,
6. Розуміння причин і проявів цієї поведінки дозволяє не лише вчасно втручатися для попередження негативних наслідків для самого підлітка, але й розробляти ефективні стратегії психологічної та соціальної підтримки
7. У контексті воєнних умов, дослідження підтверджує зростання девіантної поведінки серед підлітків, що може призвести до серйозних наслідків, таких як домашнє насильство, булінг та злочинність.

Ці результати свідчать про необхідність комплексного підходу до проблеми агресивної поведінки серед підлітків у воєнних умовах, з врахуванням не лише соціальних, а й психологічних аспектів.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи, зроблено такі висновки:

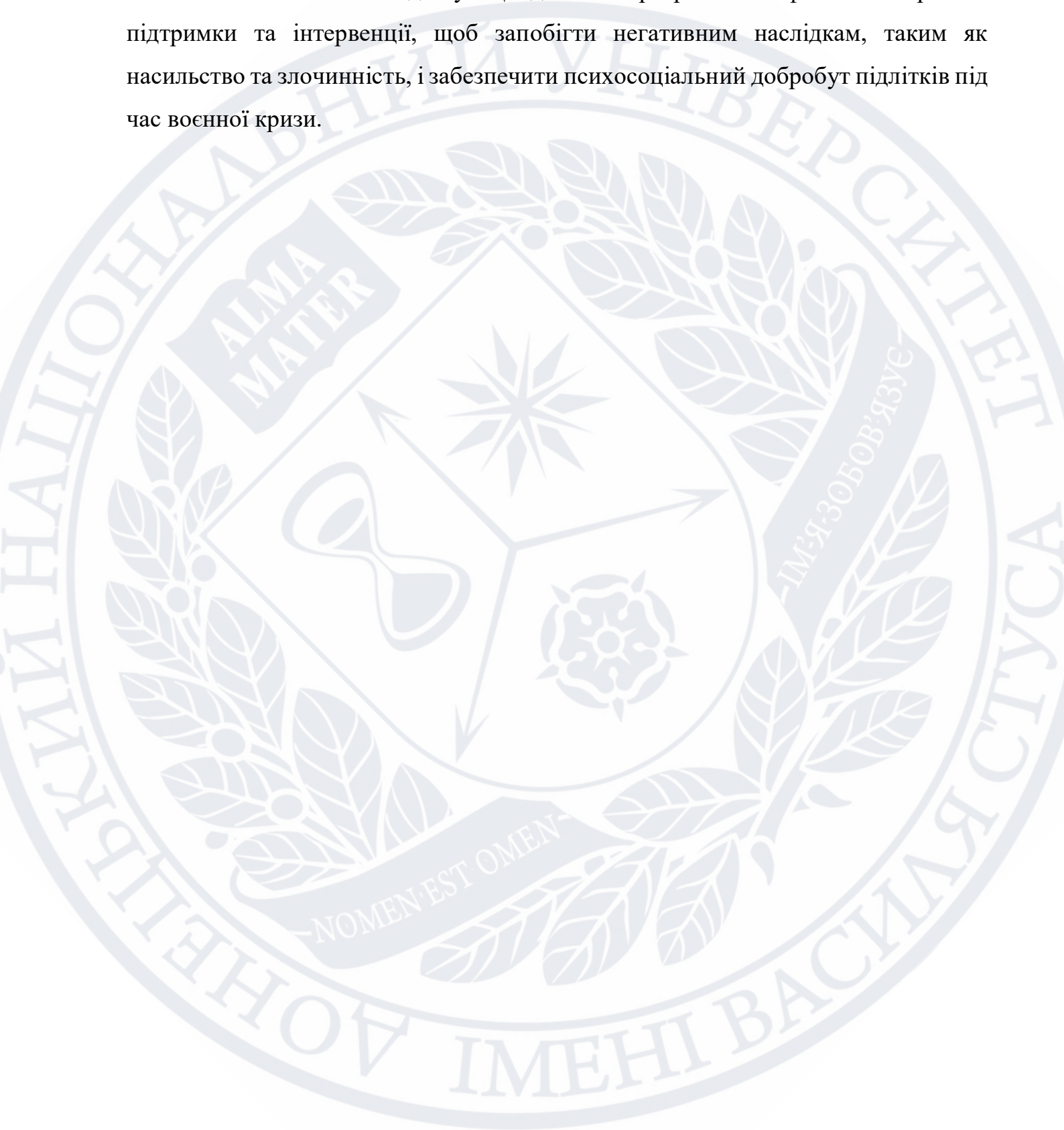
1. В теоретичній частині, було проаналізовано наявну інформацію з теми. В тому числі, роботи класичних психологів (З. Фройд, Е. Еріксон, А. Бандура та інші). Також, розглянуто сучасні дослідження девіантної поведінки різних дослідників та проявів її. Було описано вплив соціальних та психологічних факторів. Розглянуто вплив однолітків, медіа.
2. Розкрито особливості девіантної поведінки серед підлітків. А саме фактори що сприяють виникненню, її види, прояви та наслідки. Проаналізовано вплив воєнної кризи.
3. Було проведено емпіричне дослідження. В роботі для досягнення поставленої мети використовувались наступний психодіагностичний інструментарій такий, як «Методика вивчення схильності особи до девіантної поведінки А. Басса та А. Даркі», «Діагностика ворожості (Кука-Медлей)» та методика «СОП (схильність до відхилень поведінки) (А.Н. Орел)». Дослідження проводилось на базі ліцею серед підлітків.
4. У дослідженні прийняли участь 33 учні з двох класів, віком 13-14 років, що дало можливість перевірити рівень девіантної поведінки за різного мікроклімату та групової динаміки.
5. Здійснили аналіз та інтерпретацію отриманих даних, за результатами опитувальників було виявлено, що частина досліджуваних, а саме близько 18% мають схильності до різних проявів девіантної поведінки, і приблизно, така ж кількість має результати, що засвідчують нездорову відсутність таких.
6. Проведено кореляційний аналіз, за допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона. Виявлено позитивний зв'язок між різними проявами девіантної поведінки серед підлітків. Особливо потужний зв'язок виявлено між схильністю до агресії і негативізму з проявами девіантної та адиктивної поведінки.

7. Отримані результати також свідчать про високий рівень саморуйнівної поведінки серед досліджуваної вікової групи, яка має високу кореляцію зі схильністю до підозр та образ, і може проявлятися в агресивних проявах, як до себе, так і на зовні.
8. Виявлено взаємозалежності між девіантною поведінкою та соціально-психологічними властивостями. Девіантна поведінка проявляється в схильностях до адиктивної поведінки, ворожість отримує відгук в соціально-психологічних проявах, образа і підозрілість – з саморуйнацією.
9. Розглянуто соціальні та психологічні чинники, що проявляються в досліджуваних. Чимало з респондентів мають високі показники за шкалами, що вказують на внутрішню агресію або ж низьку самооцінку, такі як «відчуття провини» чи «самопошкоджуюча поведінка», що може бути також причинами девіантної поведінки.
10. Гіпотеза дослідження отримала підтвердження після отримання результатів емпіричного дослідження. Рівень девіантної поведінки перевищує показник за мирного часу, а кількість соціально-психологічний факторів має значно більший вплив на психологічний стан підлітків, що може конвертуватися в девіантну чи саморуйнівну поведінку.
11. Розроблено практичні рекомендації щодо профілактики, запобігання та протидії проявам девіантної поведінки.

Глибше розуміння причин і виявів такої поведінки допомагає не лише своєчасно реагувати для уникнення негативних наслідків для самого підлітка, але і розробляти ефективні стратегії для його психологічної та соціальної підтримки.

В умовах війни дослідження підтверджує збільшення випадків нестандартної поведінки серед підлітків. Підвищене рівень стресу, нестабільність та втрата певного соціального порядку у воєнних умовах може значно вплинути на поведінку молоді, створюючи сприятливе середовище для виникнення агресивних та негативних вчинків.

Дослідження соціально-психологічних детермінант девіантної поведінки підлітків в умовах воєнної кризи є важливим для розуміння, як конфліктні умови впливають на їхню поведінку. Це дозволяє розробляти ефективні стратегії підтримки та інтервенції, щоб запобігти негативним наслідкам, таким як насильство та злочинність, і забезпечити психосоціальний добробут підлітків під час воєнної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєва, В. В. Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка. Соціальна педагогіка: теорія та практика, (4), 2008, 43–50.
2. Афанасьєва, В. В. Формування девіантної поведінки підлітків під впливом глобалізаційних процесів українського суспільства та методи профілактичної роботи в умовах загальноосвітньої школи. У Духовність українства XXI століття: матеріали VIII Всеукраїнської конференції, Кіровоград: КІРОЛ „Україна”. 2008, с. 37–41с.
3. Білик, О. Вплив сімейного середовища на девіантну поведінку підлітків. Психологічний журнал, 6(4), 2019, 112-125.
4. Бондарчук, О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ: МАУП. 2006.
5. Бондарчук, О. І., & Вакуліч, Т. М. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. НАПН України, Ун-т менедж. освіти. Київ: Науковий світ. 2010.
6. Вольнова, Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посіб. для спецкурсу соц.-пед. циклу "Профілактика девіантної поведінки підлітків" для студ. спец. "Соціальна педагогіка". Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2009.
7. Денисов, І.Г. Дослідження психологічних особливостей підлітка з асоціальною поведінкою. Актуальні проблеми психології, т. 12, Вип. 12, Житомир. 2010.
8. Денисов, І.Г. Схильність до асоціальної поведінки в структурі самосвідомості підлітка. Наука і освіта, спецвипуск 8, Проект «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». Одеса. 2009.
9. Квітковська, Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів: умови, причини, особливості виховання, проблеми родини, профілактика та корекція: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Прокопчук Т. Ю.. 2010.
10. Кoen, А. Дослідження проблем соціальної дезорганізації і відхилень у поведінці. М.: Педагогіка. 2005.
11. Кошова, І. В., & Кресан, О. Д. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ. 2009.

- 12.Кулікова, І. Девіантна поведінка підлітків: причини та наслідки. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 9(3), 2018, 25-33с.
- 13.Кучерявенко, Л. В. Детермінація і специфіка девіантної поведінки підлітків в умовах промислового регіону (на прикладі Криворізького регіону): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2008.
- 14.Лановенко, І. І. Особливості психосексуального розвитку та їх роль у попередженні девіантної поведінки. Київ: Інститут соціальної та політичної психології АПН України. 2007.
- 15.Литвиненко, М. Соціально-педагогічний підхід до управління девіантною поведінкою підлітків. Вісник Київського університету, 12(1), 78-89. 2017.
- 16.Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки: підручник. 2002, 30 с.
- 17.Муринець Н. Я. Мотивація девіантної поведінки дітей. Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності : тези наук.-практ. сем. Львів: ЛьвДУВС. 2012.
- 18.Муринець Н. Я. Сутність девіантної правосвідомості неповнолітніх. Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави: матер. міжнар. «круглого столу» Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс. 2013.
- 19.Павленко, Н. Методи соціально-педагогічного впливу на девіантну поведінку підлітків. Вісник соціальної педагогіки, 2(3), 2016, 15-26.
- 20.Соловйова, І. І. Девіантність особистості в умовах комп'ютеризації суспільства: соціально-філософський аспект: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Одеса: Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. 2007.

21. Степанюк О., Мельниченко О., Медун Т. Методичний посібник для фахівців, як впроваджують Типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. Київ. 2020.
22. Стрельцова, О. Соціально-педагогічні аспекти роботи з підлітками, які проявляють девіантну поведінку. Соціальна робота та педагогіка, 5(2), 2020, 45-55.
23. Чайковська, О. М. Психологічні особливості корекції конфліктності у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 2014.
24. Шарапова, О. В. Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки молодших школярів: Автореф., АПН України. Київ. 2003.
25. Adler, A.. The Individual and His Society. New York: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 1911
26. APA, Addressing the Psychological Effects of War on Children The American Psychological Association at the United Nations, 2022, <https://www.apa.org/international/united-nations/war-on-children.pdf>
27. Bandura, A.. Learning Through Observation. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1963
28. Bass, B. M., & Darky, B.. Transformational leadership and organizational culture. International Journal of Public Administration, 14(3-4), 1991, 77-108.
29. B.J. Casey, Sarah Get, The adolescent brain. Developmental Review. 28(1), 62-77, 2008, [Електронний ресурс], <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0273229707000494>
30. Buss, D. M., & Shackelford, T. K. Human aggression in evolutionary psychological perspective. Clinical Psychology Review, 17(6), 605-619. 1997 [Електронний ресурс], <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272735897000378>
31. Cooke, D. J., & Medley, D. M.. The measurement of readiness for hostility. Journal of Consulting Psychology, 18(4), 1954, 275-277.

32. Cyranka, S., & van den Bosch, W.. Adolescent risk-taking behavior in the context of exploration and social influence. *Developmental Review*, 2021, 61, 1-18.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0273229721000344?via%3Dihub>
33. Daspe, M.-È., Arbel, R., Ramos, M. C., Shapiro, L. A. S., & Margolin, G. Deviant peers and adolescent risky behaviors: the protective effect of nonverbal display of parental warmth [Електронний ресурс]. *Journal of Research on Adolescence*, 29(4), 2019, 863–878.,
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4130778>
34. Erikson, E. H.. *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company. 1950
35. Freud, S.. *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. Vienna: Franz Deuticke. 1905
36. Inter-Agency Standing Committee on Mental Health and Psychosocial Support. IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies., 2007
<https://interagencystandingcommittee.org/iasc-reference-group-on-mental-health-and-psychosocial-support-in-emergency-settings>
37. Jung, C. G.. *Psychologische Typen*. Zürich: Rascher Verlag. 1921
38. Maltz, R.. *The Self-Regulation of Moral Behavior*. New York: Academic Press. 1984
39. Piaget, J.. *The Child's Conception of the World*. New York: Basic Books. 1952
40. Reeta, V. Effect of Peer Influence on Juvenile Delinquency [Електронний ресурс]. *Research Journal of Humanities and Social Sciences*, 11(2), 2020, 148-152.,
(https://www.researchgate.net/publication/357112166_Effect_of_Peer_Influence_on_Juvenile_Delinquency)
41. Rogers, C. R.. *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin. 1961
42. Save the Children UK. "Stop the War on Children." Retrieved from 2019
https://www.savethechildren.org.uk/content/dam/global/reports/education-and-child-protection/war_on_children-web.pdf

- 43.Schuler, M. S., Tucker, J. S., Pedersen, E. R., & D'Amico, E. J. Relative influence of perceived peer and family substance use on adolescent alcohol, cigarette, and marijuana use across middle and high school. *Addictive Behaviors*, 88, 99-105. 2019
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0306460318306014>
- 44.World Health Organization. Guidelines for Mental Health Psychosocial Support in Emergencies. 2007, <https://www.who.int/publications-detail-redirect/iasc-guidelines-for-mental-health-and-psychosocial-support-in-emergency-settings>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Методика вивчення схильності особи до девіантної поведінки А.Басса та А.Даркі.

«+» або «-»

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчуття.
8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидуватися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.
19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим.
20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.

21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять.
23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, запрошується на бійку.
26. Я не здатний на брутальні жарти.
27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби.
30. Досить багато людей заздрять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх ставили на місце.
34. Я ніколи не буваю похмурим від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги.
37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються.
39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось.
49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.

50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені.
53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводить мене зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це.
60. Я лаюся тільки через злість.
61. Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене.

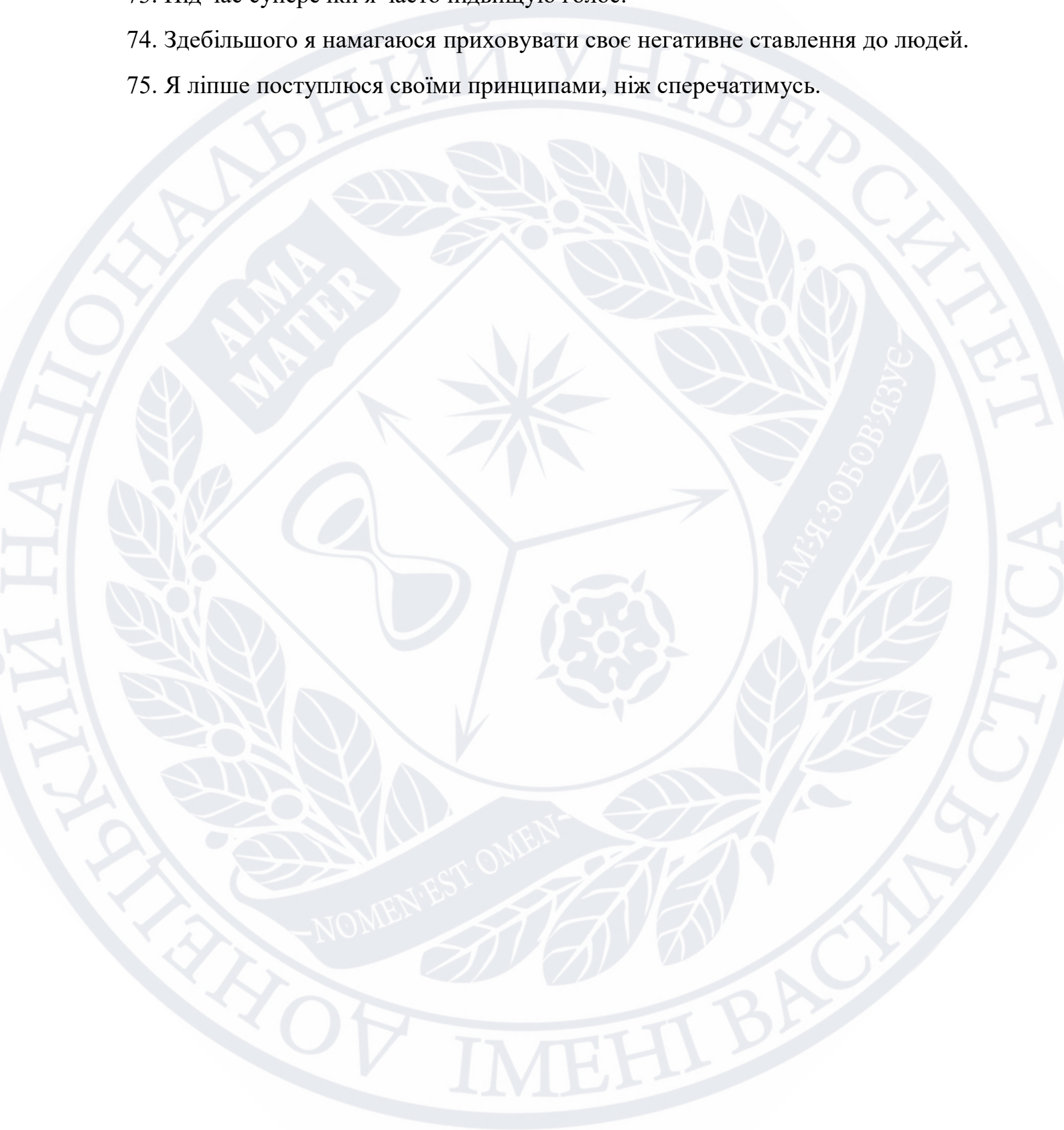
71. Я часто тільки вдаюся до погроз, але не збираюся їх реалізовувати.

72. Останнім часом я став занудою.

73. Під час суперечки я часто підвищую голос.

74. Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей.

75. Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь.

ДОДАТОК 2

Шкала ворожості (Cook-Medley Hostility Scale, CMHS)

Інструкція. Уважно прочитайте (вислухайте) судження опитувальника.

Варіанти відповідей на всі судження дані на спеціальному бланку. Якщо ви вважаєте, що судження правильне й відповідає вашій уяві про себе й інших людей, то в шкалі відповідей навпроти

номера судження позначте ступінь вашої згоди з ним, використовуючи шкалу:

6 – зазвичай 3 – випадково

5 – часто 2 – рідко

4 – інколи 1 – ніколи

1. Я часто зустрічаю людей, які називають себе експертами, хоч вони такими не є.
2. Мені часто доводиться виконувати накази людей, які знають менше, ніж я.
3. Багатьох людей можна звинуватити в аморальній поведінці.
4. Багато людей перебільшують важкість своїх невдач, щоб дістати співчуття та допомогу.
5. Час від часу мені доводилось грубіянити людям, які поводитись невіжливо стосовно мене й діяли мені на нерви.
6. Більшість людей шукають собі друзів, тому що друзі можуть бути корисними.
7. Часто слід витратити багато зусиль, щоб переконати інших у своїй правоті.
8. Люди часто розчаровували мене.

9. Часто люди вимагають більше поважати свої права, ніж намагаються поважати права інших.
10. Більшість людей не порушують закон, бо бояться бути спійманими.
11. Зазвичай люди користаються нечесними способами, щоб не втратити можливої вигоди.
12. Я вважаю, що багато людей використовують брехню для того, щоб йти далі.
13. Існують люди, які настільки мені неприємні, що я підсвідомо радію, коли в них стаються невдачі.
14. Я часто можу нехтувати своїми принципами, щоб перевершити свого противника.
15. Якщо люди поступають зі мною погано, я обов'язково відповідаю їм тим самим, хоча біз принципу.
16. Як правило, я відчайдушно обстоюю свою точку зору.
17. Деякі члени моєї сім'ї мають звички, які мене дратують.
18. Я не завжди легко погоджусь з іншими.
19. Ніколи й нікого не хвилює те, що відбувається з тобою.
20. Безпечніше нікому не вірити.
21. Я можу поводитись дружньо з людьми, які, на мою думку, діють неправильно.
22. Багато людей уникають ситуацій, у яких вони мають допомагати іншим.
23. Я не осуджую людей за те, що вони намагаються привласнити собі все, що тільки можливо.
24. Я не звинувачую людину за те, що вона в власних цілях використовує інших людей, які дозволяють їй з собою це робити.
25. Мене дратує, коли інші відволікають мене від справи.

26. Мені б дуже сподобалось, як би злочинця карали за його злочини.

27. Я не намагаюся приховати погане враження про інших людей.

ДОДАТОК 3

СОП (схильність до відхилень поведінки) (А.Н. Орел).

(так/ні)

1. Я віддаю перевагу одягу приглушених, приглушених кольорів.
2. Іноді я відкладаю на завтра те, що маю зробити сьогодні.
3. Я б із задоволенням зголосився брати участь у будь-яких бойових діях.
4. Іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не воював, виростає маминим хлопчиком і нічого не може досягти в житті.
6. Я б узявся за небезпечну для життя роботу, якби вона добре оплачувалася.
7. Іноді я відчуваю таке занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває так, що я трохи хвалюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і розсудливість.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди дотримуються всіх правил і законів.
12. Я б віддав перевагу роботі, яка передбачає зміни та подорожі.
13. Я завжди кажу правду.
14. Якщо людина вживає речовини, що стимулюють і впливають на психіку, в помірних кількостях і без шкідливих наслідків, це цілком нормально.
15. Навіть якщо я серджуся, я намагаюся не використовувати лайку.
16. Я думаю, що мені сподобалося б полювати на левів.
17. Якщо мене образили, я повинен помститися.

18. Людина повинна мати право пити стільки, скільки хоче.
19. Якщо мій приятель запізнюється на запланований час, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Зазвичай мені важко виконати свою роботу до певного часу.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де я повинен.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо ви відчуваєте сильний сексуальний потяг.
23. Іноді я не слухаю своїх батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибрати між швидкістю і безпекою, я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобався б бокс.
26. Якби я був вільний у виборі професії, я став би дегустатором вина.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені хочеться нашкодити собі.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Двічі відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки на громадський транспорт.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую свої обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Іноді мені хочеться лаятися.
34. Мають рацію люди, які дотримуються в житті прислів'я: «Якщо ти не можеш, але дуже хочеш, то ти можеш».
35. Бували випадки, коли я випадково потрапив у бійку після вживання алкоголю.

36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати працювати після низки невдач, що розчаровують.
37. Якби гладіаторські бої проводилися в наш час, я б обов'язково взяв в них участь.
38. Іноді я кажу неправду.
39. Може бути навіть приємно терпіти біль всупереч усім.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж сперечаюся.
41. Якби я народився в давнину, то став би благородним розбійником.
42. Якщо іншого виходу немає, суперечку можна вирішити шляхом боротьби.
43. Були часи, коли мої батьки та інші дорослі висловлювали занепокоєння тим, що я трохи випив.
44. Одяг з першого погляду повинна відрізнати людину від інших в натовпі.
45. Якщо у фільмі немає жодного пристойного бою, це поганий фільм.
46. Це нормально, коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і вражень.
47. Іноді мені стає нудно на уроці.
48. Якщо хтось випадково завдасть мені болю в натовпі, я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.
49. Якщо людина мене дратує, я готовий сказати їй все, що думаю про неї.
50. Під час подорожей і поїздок на роботу я люблю відхилятися від звичних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих тварин.
52. Якщо ви вже перебуваєте за кермом мотоцикла, то їхати слід тільки «дуже швидко».
53. Коли я читаю детектив, мені часто хочеться, щоб злочинець уникнув переслідування.

54. Іноді я просто не можу не сміятися, коли чую непристойний жарт.
55. Я намагаюся уникати виразів у розмові, які можуть збентежити інших.
56. Я часто засмучуюся через дрібниці.
57. Коли хтось заперечує мені, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Я люблю читати більше про пригоди, ніж історії кохання.
59. Щоб розважитися, слід порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бути в групах, де люди п'ють у помірних кількостях і розважаються.
61. Мене дратує, коли дівчата курять.
62. Мені подобається стан, який настає, коли ти п'єш у помірних кількостях і в хорошій компанії.
63. Були моменти, коли я відчував бажання випити, хоча знав, що це не той час чи місце.
64. Сигарета заспокоює мене у важкі часи.
65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді я роблю це заради розваги.
66. Я зміг би власноруч стратити злочинця, який був справедливо засуджений до смертної кари.
67. Задоволення - це головне, до чого потрібно прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних перегонах.
69. Коли я в поганому настрої, краще до мене не підходити.
70. Іноді я в настрої першим почати бійку.
71. Я можу згадати часи, коли я був настільки злий, що схопив перше, що потрапило мені під руку, і зламав його.
72. Я завжди вимагаю, щоб інші поважали мої права.

73. Я б із задоволенням стрибнув з парашутом.
74. Шкідливий вплив алкоголю і тютюну на людину сильно перебільшено.
75. Я рідко відбиваюся, навіть якщо мене хтось вдарить.
76. Я не отримую задоволення від відчуття! Ризик.
77. Коли людина вдається до «сильних» виразів в запалі суперечки, це нормально.
78. Я часто не можу стримати своїх почуттів.
79. Були моменти, коли я запізнявся на урок.
80. Мені подобаються компанії, де всі сміються один над одним.
81. Секс повинен бути на першому плані в житті молодих людей.
82. Часто я не можу не сперечатися, якщо хтось зі мною не згоден.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
84. Я часто дію під впливом миттєвого настрою.
85. Мені здається, що я не здатний вразити людину.
86. Люди обґрунтовано обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Іноді мені доводиться приховувати деякі свої дії від дорослих.
88. Наївні простачки самі по собі заслуговують на те, щоб їх обдурили.
89. Іноді я настільки дратуюся, що стукаю кулаком по столу.
90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому виразити себе.
91. Я спробував би якесь одурманююче, якби точно знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, мені іноді хочеться стрибнути вниз.
93. Будь-який бруд лякає або викликає у мене огиду.

94. Коли я злюся, я хочу когось вдарити.

95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися від вживання алкоголю.

96. Я міг би піднятися на високий заводський димар за парі.

97. Часом я не можу не хотіти завдати болю іншим людям.

98. Я міг, після невеликого попереднього пояснення, літати на вертольоті.

